

TANULMÁNYOK
A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A MONDATSZERKEZET STILISZTIKAI ELEMZÉSÉNEK KÉRDÉSEI
(Írói átképzés és állásfoglalás)

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

A szépirodalmi művekben — főleg a prózában — általában háromféle előadásmód figyelhető meg: a) a közvetlen vagy egyenes beszéd, dialógus, mint a drámában; b) a közvetett vagy függő beszéd, a szereplők gondolatainak tolmácsolása (A. azt mondta, hogy...); c) a mű szereplőinek szájába adott vagy személytelenül tolmácsolott gondolatnak és a szerző saját mondanivalójának különleges ötvözete, melyre a *beleéléses, átképzéses* előadásmód elnevezés illik legjobban.

Mi ez a beleéléses, átképzéses előadás?

SIEGFRIED KRAHL a mai regény egyik stíluselemének tartja [1]. He-lyesen állapítja meg róla, hogy — akárcsak az egyenes beszéd — közvetlenül tolmácsolja a szereplők gondolatait, sőt a tartalmi elemek közvetítése mellett a beszélő érzéseit, indulatait is ki tudja fejezni. Mi több, nemcsak mechanikusan közvetíti a mű egyes szereplőinek gondolat- és érzésvilágát, hanem a szerzőnek az egyéni mondanivalóját is kifejezi. Vagyis ugyanazokban a szavakban és mondatokban kétféle, kétsíkú beszédet érzékel az olvasó: egyszerre hallja a szereplőnek és a szerzőnek a hangját. Tehát a szereplők szavait mintegy a szerző kommentálásával együtt kapjuk. Olyanféle kitágítása, szétbontása ez az egyszerre történő érzékelésnek, mint amikor a néma filmen pergő játékhoz kísérő szöveget is olvasunk.

Nem vitás, hogy akkor, amikor az író beleéléses, átképzéses előadásmódhoz folyamodik, nemcsak pusztán beleilleszkedik a szereplő beszédsíkjába, hanem egyúttal el is határolja magát tőle. Másszóval ugyanakkor, amikor a szerző »átképzeli« magát valamelyik alakjának gondolat- és érzésvilágába, egyben saját megjegyzéseit, reflexióit is kifejezi, vagyis állást foglal az éppen szóban forgó eseményekkel, történésekkel kapcsolatban [2].

Így egy és ugyanaz a jelenség egyszerre két oldalról nyer megvilágítást: ti. a szereplő és a szerző szemszögéből — KRAHL szerint a szereplők szubjektív és a szerzőnek objektív álláspontját tükrözve. Alább látni fogjuk, hogy ez a szereposztás nem szükségszerű. A szerzőnek legkevésbé sem kell a semleges tárgyilagosságot képviselnie.

De lássuk immár a beleéléses előadás gyakorlati megvalósulási formáit!

Mint közismert és jellegzetes példát, hadd idézzem Th. Mann Zauberbergjét. Egy ilyen mű, amelyen a dramatikusan párbeszéd hatalmas láncolata húzódik végig, különösen alkalmas az írói átképzésre. Gondoljunk azokra a beszélgetésekre, melyeket Hans Castorp és Settembrini vagy Settembrini és Naphta folytatnak egymással. A beszélgetés mindig közvetlen, egyenes dialógus formájában kezdődik. De egyszercsak átsap egy másik hangnembe, mely már nem származhat sem egyik, sem másik szereplő instrumentumából. Egy konkrét példa: Settembrini és Naphta vitatkoznak az egyéniség, az ész, a nevelés stb. kérdéseiről. Ezekről elmélkedik Hans Castorp is. Közvetlen kérdések, felkiáltások hangzanak el, mintha csak folytatódna a megkezdett vita: »Micsoda nevelés volt ez? ... Abszolút parancs! Érc megkötöttség! Erőszak! Engedelmesség! Terror! Mindez lehetett igen tiszteletre méltó, de az egyes ember kritikai méltóságával nem sokat törődött. A porosz Frigyes meg a spanyol Loyola szolgálati szabályzata volt — jámbor s vérighatóan feszes.« Mindez már nem a beszélgetők hangja, hanem az író megjegyzése, mégpedig nemcsak szenvtelen reflexiója, hanem véleménye, állásfoglalása is.

Ez a kiragadott példa azt is jelenti, hogy az átképzéses előadás nem pusztán formai stílussajátság. Mint ilyen is nagyon sokrétű. Ha még tartalmi vonatkozásait is figyelembe vesszük — márpedig figyelembe kell vennünk — semmiképpen sem mellőzhető valamiféle áttekintő rendszerezés vagy legalábbis ilyennek a kísérlete.

A rendszerezési törekvésre már azért is szükség van, mert a beleéléses előadás nemcsak mai irodalmunk sajátja (mint Krahl véli), hanem jelentős múlttal is rendelkezik. Kérdéseivel — különböző vonatkozásokban — többen is foglalkoztak [3]. A kérdés eddigi vizsgálói csak a szereplők beszédét tolmácsoló mondat típusokat és azokat is jobbra formai oldalról, a nyelvtani változtatások szemszögéből elemezték. Az alábbiakban is a formai (nyelvi) elemek vizsgálatából kiindulva, de a *tartalmi funkciót keresve* próbálom átfogni a beleéléses előadás skáláját: a kutatólencse sugarával vizsgálom a költői beleélést a különféle mondat-szerkezetekben.

Célszerűnek látszik *egy* író műveire korlátozni ezeket a vizsgálatokat. Nemcsak az egységesebb szemlélet, hanem az időbeli alakulás, a fejlődésbeli kibontakozás megfigyelése szempontjából is.

I.

1. Paradoxon látszatát keltheti az a tétel, hogy éppen az írói állásfoglalás szempontjából nem hagyható figyelmen kívül a beleélés *nullfoka* sem. Az egy író (Veres Péter) műveire épülő vizsgálat — hihetőleg — igazolja e felfogás helyességét.

Veres Péter első műveiből a rövid, egyszerű mondatok sorai katonás rendben pattannak az olvasó szeme elé:

Szerelme gyerek vagyok.

Ő lett a mostohám.

A tanulás könnyen ment... Hamarosan első lettem.

Sverla elment szabadságra s már nem is jött vissza. Sohase láttam többet.

Így, ilyen bajok között, telt el a nyár. Engem a malária elő-elővett; ilyenkor a szalmakazal tövében vagy a hodályban hencseregtem. Orvoshoz nem jelentkeztem. (Sz. R: 9, 10, 17, 178, 239) [4].

Tíz óraker volt a fröstök, még akkor elmentem hazulról. Odacsavarogtam estig. Egyik-másik kománál kártyáztunk vagy tanyáztunk...

A Gyepsor a falu szélén van. Elötte szikes mezőség...

A Gyepsor előtt magas hóhegyek vannak. Az északi szél idesodorta a havat az ablakok alá.

Búza- és tengeritermelés, takarmánytermesztés és állattartás. Gyümölcs-, szőlő-, zöldség- és főzeléktermelés nincs...

Hajnali két óra tájban ébredek. Ez már belém van rögzödve. Megszoktam még cselédkoromban... Fülelek: az ablaküveg állandóan rizeg. El van egy karika törve...

Ez a napom így kezdődött: Hajnali két óraker fejfájással ébredtem... A fejfájással nem csinállok semmit. Nincs is a háznál aszpirin... (Gye: 12, 28, 73, 151, 124).

Van-e ezeknek a style coupé-szerű mondatoknak valami közös tartalmi jegyük?

»Tényközlő« mondatoknak nevezhetnénk őket. Az írói egyéniség itt teljesen háttérben marad: tárgyilagosan, közömbösen és minden megjegyzés, minden állásfoglalás nélkül teszi meg közléseit, mintegy bejelent, tudomásul ad bizonyos tényeket: (még akkor is, ha első személyben beszél). Nincs itt semmiféle csevegő konferansz, csak a műsorszám egyszerű, puszta közlése.

Maga a tényközlés is sokféle módon történhet. Gondoljunk egy bírói ítélet alapjául szolgáló »tényálladék« nyakatekert bonyolultságára vagy szépirodalmi síkon Kleist híres novellájának, a Michael Kohlhaasnak körmondatosságára. Veres Péter tényközlése azonban a legegyszerűbb, rövid mondatos formában történik, megfontolt szűkszavúsággal és tudományos precizitással.

Ez a tényközlő, dokumentációs forma Veres Péter minden írásában vissza-visszatér. Mindannyiszor, amikor a hiteles ábrázolás — akár leírás, akár elbeszélés — kedvéért az író (nemegyszer a szépirodalmi mű cselekményfonala) háttérben marad. Egy kicsit hasonlít ez az előadásmód a díszlet nélküli színházhoz. A szépirodalomra kevésbé jellemző, inkább az értekező próza megnyilatkozási formája. (Ezért mosódnak el Veres Péter írásaiban a műfaji határok értekezés és széppróza között).

A Számadás új kiadása elé írt »Néhány szó«-ban ezt olvassuk:

»Ez az önéletrajz valóban hiteles »számadás« és nem önéletrajzi regény. Ami meg van benne írva, az mind tényszerűen igaz. (Az előszó) mint az egész könyv... elsősorban dokumentum... Ugyanebből az okból nem változtattam a Számadás belső tartalmán sem, még ha ma már másképpen írnám is meg. Tényeken nem lehet változtatni.«

Íme Veres Péter tényközlő, dokumentációs előadásmódjának kulcsa! S ha ezekhez az írói szavakhoz még hozzávesszük a Számadás és a későbbi művek sok tartalmi kapcsolatát (idézzük magunk elé pl. Balogh Jani pásztorokodását a Szolgaságból, a vasútépítés apró munkamozzanatait a Pályamunkásokból, az első világháború népi kritikáját a Szegények szerelméből vagy a vörös hadsereg elárulását és a fogságbaesést a János és Julcsából), akkor egyszerűen természetessé válik ennek a dokumentációs

stílusnak a jelenléte a szépirodalmi művekben, mint Veres Péter írásművészetének egyik jellemző sajátossága. A valóságos tények közlésére az író ezt a számára legmegfelelőbb, mert leghitelesebbnek vélt formát választja a szépirodalmi elbeszélésben is. (Más kérdés, hogy ez a dokumentációs anyag mikor és hogyan ötvöződik egységbe a szépprózái mű meséjével. Az olyan művekben, melyekben a dokumentációs anyag uralodik, mint a Számadásban vagy a Gyepsorban — ehhez ragaszkodik, és egységesen harmonikus marad az előadásforma is. Ugyanez az egység érvényesül — ellenkező előjellel — a zártabb kompozíciójú novellákban is, így elsősorban a Próbatétel elbeszéléseiben vagy a Három nemzedék első kötetében. De olykor ez a két szín — a tényközlő előadásmód és a szélesebb hömpölygésű mesélés — viaskodik egymással, és nem vegyül egységes dallammá. (Így a János és Julcsa egyes részei.)

Veres műveinek időrendi áttekintése során az sem marad rejtély, miért ritkul meg a rövid mondatos, tényközlő előadás a felszabadulás után keletkezett művekben. »Elvégre, amikor az ember még nem egészen szabad, amikor még halálos komolyan veszi a különböző filozófiákat és a szellemi élet minden jelenségét, nyilvánvalóan egy sajátos harci pózba kerül, és nem egészen önmagát mutatja a világnak, hanem csak azt a formáját, amely a harcban szükséges.« [5]

Ezeknek a felvillanó írói vallomásoknak a fényében tisztán áll előttünk a Veres Péter-i rövid mondatos, tényközlő előadásmódnak, mint stílussajátságnak kialakulási útja, egyben funkciója és jelentősége:

Az írói pálya elején jelentkező tényközlő, dokumentáló szándék (s nyilván a kifejező eszközök elégtelensége is) hozta létre ezt, a közlendő tartalmat híven tolmácsoló előadási formát. De erre a tényközlésre szorítókozó, szűkszavúságra készítette az írot — nyilván nem is csekély mértékben — a társadalmi helyzet is. A művészi fejlődés, de ugyanakkor a történelmi valóság alakulása a felszabadulás után lehetővé tette ezeknek a merev formáknak — s az őket létrehozó merev magatartásnak — a feloldódását.

2. Így, ebből a nézőpontból egyszerre tisztázódik a bonyolultabb mondatszerkesztésnek, valamint annak a folyamatosan emelkedő grafikus vonalnak a kérdése is, mely az összetett mondatok számának, és minőségének növekedését jelzi. Az egyszerű, rövid mondatok helyébe akkor lép összetett mondat, amikor a puszta tényközlést felváltja a kommentálás, az író reflexióknak, gondolatoknak, kiegészítéseknek, magyarázatoknak a megjelenése.

Íme egy példa a Számadásból:

»És minden ilyen feldühítésnek a cselédember adja meg az árát.« Eddig a tényközlés; követi az indokolás: »Mert még azt a szidást is, ami az ispánnak szólna, legtöbbször neki kell lenyelnie. Az ispán csak „értsen belőle”. Ezért minden cseléd féli az Urat.« A tény további magyarázó kifejtése: »S mert az Úr nem katona, hanem egyszerűen csak egy zsidó, néha öreg, néha túl fiatal, s így ritkán bír testi tekintéllyel, de még a parasztöntudat maradványai is akadályozzák az embert, hogy szabályszerűen haptákba álljon, ezért van az, hogy a szegény cselédember csak topog, sem feszesen, sem hanyagul nem mer állni.« Végül az egyéni reflexió, az író állásfoglalása: »Keserves állapot, nem kívánom senkinek,

éppen azért magam is inkább voltam mindig munkás, mint cseléd. A munkással jobban megelégednek, ha csak a munkaerejét adja is, de a cselédnek a szíve-lelke is az úré kell, hogy legyen.« (R: 15)

Kiindulásul szándékosan az első műből, a Számadásból vettem a példát. A fenti tétel igazolására — a pusztá tényközlést bővítő, magyarázatos, reflexiós mondatépítés alakulására — még jellemzőbb a Számadás új, átdolgozott kiadásának az idézett hellyel való egybevetése:

A tényközlés és közvetlen indokolása változatlan. De már a kifejtő magyarázat szükségességét — húsz év távlatában — másként látja az író: »S mert az Úr nem katonatiszt, hanem *ugyancsak civilkinézésű* és hozzá néha már öreg, máskor meg túlfiatall ember s így ritkán bír testi tekintéllyel... (U: 11)

Éppen az ilyen egybevetés, a régi kiadás összehasonlítása az átdolgozott szöveggel nyújtja a mondatformák alakulásának, kiterelvényesedésének s persze egyúttal az írói gondolkodásmód fejlődésének legjobb példáit [6].

3. Az imént megismert rövidebb, egyszerű mondat típusokat — ugyancsak már az első művekben — tehát olyanok is tartkítják, amelyeknek megvan ugyan a tényközlő, dokumentációs jellegük, de valamilyen indokolást, magyarázatot is fűz hozzájuk az író. (Mintha csak könnyíteni akarná az elemző osztályozást, igen gyakran láthatóan is jelzi, zárójelbe teszi a tényközléshez csatolt megjegyzést):

A káposztát úgy kimosta, hogy savanyú ne legyen (mert a hústalan kosztan élő ember irtózik a savanyútól), és krumplit főzött hozzá németesen. (Gye: 10)

Úvegbe tejet önt, és rábizza a kis buglyosra (Ez azért buglyos, mert még nem jár iskolába, és sokszor elmarad a megfésülése.) (Gye: 53)

Nem ér semmit, hé, — vág közbe egy középkorú ember, — »ha kend nem jön, jön Novák«. (Novák egy híres szolgálélek volt, aki minden pénzért és minden időben kapható volt napszámra.) (Gye: 76)

De ő se nézte ám el, mert ilyenkor nem sajnált nekik levágni egy vagy két mustra birkát (amelyek igaz, úgylis megdöglöttek volna; ő csak tudja, mert bacsó volt), de amelyből az emberek olyan jó vacsorát kaptak, hogy sokáig megemlegették: (Prób.⁵ 110)

»...ha neki valamelyik gyerek azt kiabálja, hogy: — Csatkó—vaskó—pipa—bagó (mert látták már az iskolában, hogy az árnyékszékben rágyújtott egy cserép-pipára), akkor ezt a gyereket mindig csúfolja.« (Szo: 58)

»Az intező megszólalt, de csak úgy a kocsiról. (Jó ez az óvatosság, mert igaz, hogy itt vannak a csendőrök, de mégis, ha valami baj lenne, így csak közécsap a kocsi s két sárgának és gyalogember azokat nem éri el, még ha kalapácsot, kaszaüllőt hajigálna utánuk se.)« (Szo: 264)

»Nahát, ez a Kis Gábor már bevallotta, hogy tíz darabot neked adott át abból a röpiratból. (A címét nem árulta el, nehogy megtudják, hogy tulajdonképpen miről szól az az írás, mert hátha mégse ismerik.)« (Já: 253)

A zárójel persze nem szükségszerű előírás, gyakran el is maradhat:

»Így megy a játék, felváltva fogynak és nőnek a seregek, és vidáman telik az idő,

mert átvágni a láncot nagy erőpróba, és a győzelem már a gyermeknek is öröm, mert jó azt tudni, hogy én vagyok az erősebb.« (Szo : 58)

»...de ezzel csak az erejüket pazarolták, mert se több napszámot, se több jó szót nem kaptak érte.

Hiszen még a munkásnak is úgy ér valamit az élet és úgy érdemes dolgozni, ha amellett, hogy érdeme szerint megfizetik, munkája szerint meg is becsülik.« (Szo : 158.)

»Persze, ez a szép kis legénycimboraság már nem sokáig tarthat.
A boldogságból a szegények csak itt-ott apró sugarakat kapnak.« (Sze : 87).

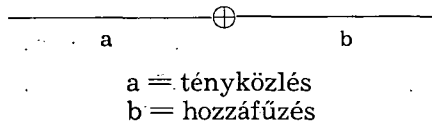
»Az aratás ezen a nyáron csak olyan semmiség lett. Elszaladt, észre se vették. Nem is kerestek csak kevés rozsot, egypár sütetre való búzát és néhány zsák árpát, zabot, kölest.

Az persze szép volt mindegyik, mert hiszen jó tavasz és jó nyár jött a rettenetes télre, de az a számítás, hogy majd zabért, kölesért vesznek búzát, nem vált be, mert a búza ára ugyan még a rossz termés ellenére is lefelé ment, de az árpa, zab, köles még lejjebb ment.« (Já : 203).

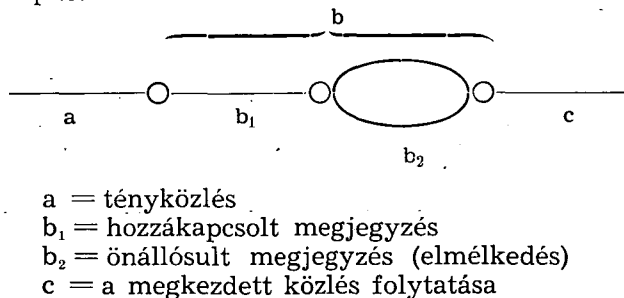
4. Máskor a mondatok újabb típusában jobban külön válnak a hozzáfűzések; kiterébélyesednek, önálló részletekké, külön mondatba foglalt közlésekké bővülnek, mint már a fenti példák egyikében-másikában is. [7]

Az ilyen hozzáfűzések mintegy beékelődnek a tényközlés, a történet egyenes vonalú menetébe, azt megszakítják; utána azonban folytatódik az elbeszélés előző fonala. Az első mondat típus egyszerű hozzátoldásával szemben tehát itt már bonyolultabb az elbeszélés-hozzáfűzés kettőssége. Jelképesen így ábrázolhatnánk ezt a két fokozatot:

Első típus:

Második típus:

Lássunk néhány példát!

»Már kora reggel, hogy a hivatalos óra kezdetén már telefonon jelentést tudjanak adni a szolgabírósnak és a szárnyparancsnokságnak, megkezdték a kihallgatást. (a)

Mert a csendőrök olyanok ilyenkor, mint a jó kopók: nincs nyugtuk, amíg a végére nem járnak és nem szállítják gazdájuknak a zsákmányt: a tetteseket és a hiteles jegyzőkönyveket. (b) (Sze : 137)

»És Varga Julcsinak nem nagy, nem dús és erős, de szép és főleg édes hangja volt. (a)

Hogy mi a titka annak, hogy az egyik ember hangja ilyen, a másiké amolyan, hogy az egyiké basszus, a másiké tenor, alt, szoprán ésatöbbi, azt ki tudja, de azt mindenki érzi, hogy a hangok különbözősége még az egyazon hangnemen belül is igazi rejtély és édes egy rejtély, mert némelyiknél csak a szép hang bájolja el az embert, de másoknál — keveseknél — érezni lehet, hogy a szép hangban a lélek is, az emberi egyéniség szól. (b)

A Varga Julcsi hangjában ilyen egyéni szépség volt.« (c) (Sze : 34)

»Laci nem ember, nem is legényke, hanem ló. (a)

S hogy miért hívják éppen Lacinak, azt én nem tudom megmondani, aminthogy azt se tudom, miért hívnak olyan sok lovat Lacinak, mint ahogy azt sem tudom, — amíg a tudósok ki nem derítik —, hogy miért hívnak olyan sok embert Jánosnak, Ivánnak, Johnnak vagy Hansnak. (b)

»A Laci világospej, herélt igásló...« (c) (Alk : 46)

»A határmente ugyanis kaszáló, innen vágják a bikáknak a téli takarmányt és majd csak kaszálás után eresztik rá a gulyát. (a)

Ravaszul van ez kieszelve, mert ha legelő volna, nem látszana meg rajta a bérlők jószágainak a nyoma. Elvegyülne a birtokosságéival, és a végén a bérlők ingyen legettetnék a sok jószágjukat. (b₁)

Az azonban, hogy nem szabad lopni, soha sem jelentette azt, hogy nem lopnak, s ha valami tilos, az nem jelenti azt, hogy ahhoz nem is nyúlnak. (b₂)

Szekeres Kovácséknak, de különösen az asszonynak, jobban esik, ha a jószáguk csak egypár falatot harap is a határárkon túl és még jobban esik, ha ott egészen jóllakhat.« (c) (Szo : 68)

»Így aztán már csak nyár végén mehetett iskolába, együtt Imrével, aki ekkorára már betöltötte a hatodik évét. (a)

Ez jó volt mindegyiküknek, mert legalább nem egyedül féltek. (b,)

Az iskola ilyenkor még kis farkasok hordája, akik a társadalomerdő minden zegéből zugából összeverődve, elindulnak az életkarám megtámadására, hogy onnan juhokat, bárányokat zsákmányoljanak. Akiknek nem jut, azok meg legalább vércseppeket nyaljanak és csontot rághassanak. (b₂) (Szo : 53)

»Mindig nagy öröm és nagy megnyugvás hát neki, ha egy-egy rendlábbal végeztek, és kis rágyújtás után kötéshez vagy kereszttrakáshoz fognak. (a)

Mert itt aztán már tud segíteni az urának. (b₁)

Nincs az a fürge lány — pedig a lányoknak az a törvényük és az a dicsőségük, hogy elhagyják a menyecskéket —, amelyik elhagyná őt a soron. (b₂)

De nemcsak élen jár a kötélbe-rakásban, hanem futóban be is köt egy-egy kévét itt is, amott is Jani előtt. (c)

Mert milyen könnyebbség ez Janinak, ha a vad hajzában, amikor úgy mennek a sűrű kévésoron, hogy egyik kévétől a másikig fel se egyenesednek, hanem ugyanazzal a mozdulattal, amelyikkel a már bekötött kévét megfordítják és elrántották a »farkát«, ugyanazzal a lehajlással már a következő marék kötélért nyúlnak, milyen könnyebbség, ha itt is, ott is bekötve talál egy-két kévét, kis felesége keznyomát. (b,)

Mert így, amíg a másik, kötetlen marékhoz ér, felegyenesedhet, egy kis levegőt szívhat és inge újjával megtörölheti izzadságtól csurgó homlokát. (b₁)

A szünet nélkül való hajlongástól már nemcsak a víz csurog róla, nemcsak a dereka fájul meg, hanem a vér is fejébe tódul, és a szédülés környékezi, néha már majdnem lobbort vet az agya, a szeme már-már elsötétül, és akkor ott a kedves meglepetés: ni, ez a kéve be van kötve! — Ó drága kis bolondom, Juliskám, nincs ilyen asszony több a világon, suhan át a szíven a meleg szeretet, és gyorsan elöretör, hogy ha a kaszálásban kicsit maradozik is,

a kötésben, ha a felesége segítségével is, de az élen járjon. (b₂)

Ne mondassák az irigy emberek, az urak hízelgői, hogy: na, ez a vörös katona, úgy látszik, rühelli vagy nem bírja a munkát. (b_{2a})

Pedig ám Julcsának se gyerekjáték most a marékszedés, mert a kis ismeretlen is megmozdul már néha.« (c) (Já: 111)

5. a) Mint a példák mutatják, a jelzett alaptípusok tovább bonyolódhatnak, újabb és újabb variációkat hoznak létre. Azt is megfigyelhetjük, hogy a tényközlés után következő közbeékelés, ill. hozzáfűzés lehet magyarázat, a közlő tétel megindokolása, részletesebb kifejtése. Pl.:

»A tanítók aztán néha kinyomozzák és felfenekelik a szemtelen kölyköket, néha pedig beleunnak, (a)

mert gyermekeket emberré nevelni nagyon jó érzés lehet, de rossz ismétlősök felett rendet tartani és igazságot tenni, rettenően fárasztó dolog. (b) (Sz: 50)

»Hiszen a Laciék már úgy rettegtek az indítástól, hogy ez a félelem előre erejüket vette. (a)

Mert igenis, válogatni és nevelni kell a kocsisokat is, mint a sofőröket, vagy a néptanítókat. Tompa, lomha, buta és gonosz emberekre nem lehet nemes és okos lovakat bízni. És az öreg Kerekinek, ennek a kis sovány parasztnak félszázados iskolája van ebből...« (b) (Alk: 98)

»Inkább hát hallgat és csak a kis unokájának mondja el: — Jaj, kis bogaram ülünk le egy kicsit, (a)

mert kiszakad mán a két karom. (b₁)

— Mert rettenetesen ki tud menni az ember karjából és ujjából az erő, ha órákon és kilométereken át lefelé húzza egy-egy fazék, vagy a tele kasornya.« (b₂) (Já: 114)

b) Az ilyen kifejtést, az éppen szóbanforgó kérdést más oldalról megvilágító hozzátoldást, a megértést segítő, mélyítő magyarázatot gyakran felváltja, vagy párosul vele az általánosítás, a történet folyamán felidézett, egyes konkrét esetek kivetítése az általánosság elvi síkjára. Az ilyen fejtegetést rendszerint egy axiómaszerű megállapítás zárja be:

»Nem sokat kap érte s amit kap, azt is megisszák, mert potya pénz, kívül van a béren. (a)

De ez is jó, mert kitelik a bojtárok erejéből és idejéből, akik dolgozni nem nagyon szeretnek ugyan a számadónak, mert ők pásztornak szegődtek, de (kifejtő magyarázat = b₁)

mások se szeretnek dolgozni, mégis munkából áll az egész világ, mert ott van mindenki megett a nagy úr: a muszáj.« (Kivetítés általánosságba, axiómás zárótétel = b₂). (Szo: 102)

»...ez a verekedés most már a szegények és a gazdagok harcává vált még egy véletlen esetből is. (a)

Úgy jött, mint egy kikerülhetetlen sorscsapás, és úgy végződött, mint egy bukott polgárháború, igazságtalan ítélettel. (b₁)

A sérelmekből, az igazságtalanságokból, és elfojtott, lappangó gyűlöletből és a megfizetetlen maradt megalázásokból nő, nő, forr, sustorog s végül mindent elöntő áradattá válik az az indulat, ami végül megrázza a világot s összetöri, hogy csak a cserepei maradnak.

Mert a néppel való bánásmód akkor is politika, ha egy szó se esik róla.« (b₂) (Itt különvált az általánosítható tétel és a lezáró axióma). (Sze: 144)

»Ezek az emberek itt birkóznak a feladatokkal és birkóznak egymással is, (a) mert önkénytelenül a kisebb ellenállás irányába hatolnának. (b₁)

A hatalom és a dicsőség, meg a nagyobb rang és fizetés mindegyiknek kellene, de a munkát mással szeretnék elvégeztetni, mert aki uralkodni akar, nem ér rá dolgozni.« (b₂) (Alk:141)

c) De leggyakrabban magának az írónak egyéni véleménye, állásfoglalása tűnik ki a hozzáfűzéses mondatból:

»Jancsi olyanfajta emberke volt, már ekkor is, aki komolyan vette a dolgokat, az elveket, becsületet, egyességet, mindent: (a)

ez pedig nagy csapás az emberen, egy olyan világban, amelyben ésszel, csellel, huncutsággal él az ember, még a szegény ember is, hogyha teheti.« (b) (Szo:95)

»Egyszóval a Kara Lajos hangja forró, szakadozott, a dolgos férfi szemérmét kell levetnie, ... (a)

Mert jól van, hogy sztrájk, jó lesz, hogy tizedén aratunk és négy percentért csépelünk, jó lesz, hogy majd hat kiló szalonnát és egy mázsa búzát kapunk aratási komencióba, minden jó lesz, amit itt beszéltek, de mit adok holnap a gyermekeimnek? Ki ad egy sütet lisztet, ki ad egy fütet szalmát? Ki ad egy főzet kolompirt vagy egy pergelet szalonnát? Ki ad inget a gyermekeimre, ki ad egy mosásra való szappant, hogy kimossa a feleségem a szennyest?... A Jóisten nem ad, hiába imádkozunk, az urak nem adnak, adjon hát a nép, a szocialista párt, vagy pedig törjünk össze mindent, égessünk el és pusztítsunk el mindent, mert ezt az életet nem lehet bírni.« (b) (Szo: 238)

»... amikor érezte, hogy már nem mindenütt tud helytállni, mert nem bírja a fiatalabbakkal a tempót, akkor egyenletes és alapos munkával, állandó szorgossággal helyettesítette az erőt. (a)

A »többet ésszel, mint erővel« bölcs tanácsát az ember akkor kezdi igazán megérteni és követni, amikor már kevés az ereje és hiábavaló a bölcsessége, mert a munkáltatónak csak az erő kell, észt majd ők adnak hozzá.« (b) (Égk: 256)

»Nem tudta még akkor, hogy hiszen minden azért van, hogy el ne álmosodjanak, mert a lányokat is kínozza az álmatlanság... (a)

Nem tudta még akkor,

hogy a lány ilyenkor, férjhezmenés előtt az önmaga asszonyává való megformálásának és az emberek előtt való jó megjelenésének próbatételét adja, és hogy az aratás és minden közös munka, ahol az emberek; és köztük a lányok is, megmérettetnek, olyan a lányoknak, mint a katonának a csata... (b₁)

Ez nem tréfa, mert csak így érthető, hogy a szegény osztályok miképpen bírtak az uralkodó osztályok számára olyan sok dolgos, megbízható, önfeláldozó nőcselédet nevelni...« (b₂) (Sze: 172)

»De Julcsán most nem fogott a vigasztalás. Valami szíven ütötte: oda az ifjúsága! (a)

Mert ha Varga Julcsa idegen férfira a szemét sohasé vetette is, de nagyon jólesett neki, néha még boldog is volt egy-egy pillanatra, ha érezte, hogy őt mindenki megnézi: — ejnye, de szép kis menyecske! (b₁)

... És most ez is odavan, és vele odavan az ifjúsága és a szépség is. Sohasé lesz többé »valaki« a világon, mert aki a rosszaságra, a céda hírre gondolni se akar, csak a kofaszájjal, vagy az asszonyi szépségével lehet valakivé, számontartható emberré. Hiszen aki a szépségét elveszíti, az urát is elveszítheti!« (b₂) (Já: 237)

6. Veres Péter mondatfűzésének elemzése, mondat típusainak számbavétele során így jutunk el ahhoz a stílussajátsághoz — az egyéni elmélkedéshez —, amelyet negatívumként könyvelt el nála az irodalmi kritika. [8]

Az asszociációs összefüggésen alapuló mondatláncok fönnebbi boncolása ellenkező eredményre vezet: ezek az elmélkedő részletek, ezek a »gondolati terhek« csak látszólag terhelik Veres Péter írásmódját. Valójában szervesen, természetesen nőnek ki a mindenkori közlésből, pontosan illeszkednek össze a mondanivaló elbeszélő, ábrázoló elemeivel.

A modern építkezésben gyakori skatulya-ház stílusa azért nem nyújt esztétikai kielégülést, mert túl sok rajta a sima felület, túl sok az egyenes vonal. Ezzel szemben a klasszikus, de az új építő művészet is kerüli az egysíkúságot, és oszlopokkal, boltívekkel, ki és beugró részek közbeiktatásával teremti meg az arányok kedvező, egységes harmóniáját. (Közismert példa a moszkvai Lomonoszov-egyetem, a helsinki pályaudvar vagy a müncheni múzeum ötszáz méteres főépülete). Úgy vélem, a nagy méretű epikai műveknek is ezt a változatos harmónián nyugvó egységet kell megvalósítaniok szerkezeti és stílári felépítésükben.

Veres Péter elbeszélő műveiben — főleg a Három nemzedékben — ilyen beépített, a harmónikus egységet biztosító, alkotó elemek az ún. elmélkedő részletek. Ha ezek elmaradnának, a művek sivárakká, szintelenekké válnának. Mint láttuk, az író egy kis kerülővel mindig visszakerül az elbeszélés előző, eredeti irányába. Ezekkel az elmélkedő részletekkel kapcsolatban Veres a fél világirodalomra apellál, mintegy magamentésül. (Utk. Előszó.)

Elég komoly indokolás, s Fieldingtől Lew Tolsztojig és Stefan Zweigig elég »precedenset« találunk rá.

Veres Péter gondolati elemei — megfigyelhettük — beleilleszkednek az elbeszélés keretébe. Magyarázó, általánosító, kifejtő szerepükkel csak mélyítik, szemléletesebbé teszik, az olvasóban is rezonáltatják az írói mondanivalót.

7. Veres mondatfűzésének egy korábbi elemző vizsgálatában első sorban külső hatások alapján próbáltam megmagyarázni az író mondatláncolat stílusformáit. [9] Valószínű, hogy külső tényezők — olvasmányok, a felszabadulás utáni évek bonyolult kérdéseinek közvetlen hatása, az író politikai, társadalmi szereplése stb., stb. — is hozzájárultak ennek a stílussajátságnak a meghonosodásához, terebélyesedéséhez. Mégis a kérdés lényegét: a Veres Péter-i mondatfűzés kulcsát az író elmélkedő, gondolkodó egyénisége adja meg. Az a készsége, hogy a világnézetéből, jelleméből adódó gondolatokat és véleményeket — epikai műveibe beszöve — kifejezze. Ha ezek az egyéni reflexiók fölébe kerekednek a tulajdonképpeni mondanivalónak, kinőnek a regény, az elbeszélés kereteiből, akkor sokkal jobb, ha az író az őt szenvedélyesen érdeklő gondolatokat és fontosabb véleményeit külön cikkekben, jegyzetekben írja meg, mintsem regényeit, elbeszéléseit terhelné velük. Ezt maga Veres Péter állapítja meg. De ha az ember — mondja tovább — nem tud tőlük szabadulni, hát beleírja őket a regényekbe, az elbeszélésekbe. (Utk. Előszó)

Mint minden művészből, Veres Péterben is megvan a szép és igaz közlésének szenvedélyes vágya. Mégpedig nemcsak a megértésnek, hanem a mindenáron való meggyőzésnek szenvedélyes vágya is. Nyilván ez az a »heurisztikus« látomásos »gondolkodás«, melyre maga az író utal, [10] s amely a főnnebb bemutatott sajátos, jellegzetes, Veres Péter-i mondattípusokat a felszabadulás után immár gáttalanul hozza létre.

A művész lelkében felgyülemlett gondolatok a költői izzásban olyan hőfokra hevülnek, hogy mindenáron ki kell törniök, és formát öltetniök.

8. Minden elméleti rendszerezés azzal a veszéllyel jár, hogy a vizsgálandó dolgokat kiragadja természetes egységekéből, megfosztja eredeti, sokszínű környezetüktől, s így — last not least — hamis képet fest.

Ez történnék akkor is, ha Veres Péter mondatfűzését csakis a hozzatoldásos, magyarázó, elmélkedő oldaláról szemlélnénk.

Amikor Veres Péter az elbeszélés során felmerülő gondolatait, véleményeit is beszövi műveibe, voltaképpen azt a természetes folyamatot követi, amelyet a mindennapi élő beszédben lépten-nyomon tapasztalunk. Veres Péter írásművészete érvényesülni engedi a hétköznapi beszéd lazább, ugráló asszociációs kapcsolatokon alapuló gondolatközlési formáit. Ezért keltik írásai az élő nyelvnek, »a beszéltég«-nek az ízét. [11]

Az emberben felvillódzó tudattartalmak bonyolult rendszerének öszszeszővődési formája és mértéke rendkívül sokféle lehet. Egyik gyakori előfordulási módja (mely éppen a hétköznapi, a beszélt nyelvre jellemző), hogy a már aktualizált és nyelvileg is kifejezett tudattartalom váratlanul, a beszéd közben maga után vonja egy másik tudattartalom aktualizálását vagy legalábbis újabb részletképzetek csatlakozását. [12]

A Veres Péternél gyakori, bonyolult mondattípusok megfejtését tehát nem az elmélkedő hozzáfűzések meglétében kell keresnünk; pontosabban nemcsak abban.

A helyes megfejtéshez maga az író nyújt segítséget: »Megfigyeltém — mondja —, hogy az elbeszélő prózáimban ott születnek a hosszú és sokszorosan összetett mondatok, ahol nem a cselekmény, hanem az életkörülmények vagy a lelkiállapotok leírása következik, ahol tehát a sokat emlegetett szociográfiai vagy paraszti ismeretanyag vagy általában az életanyag közlése ragadja magával az írókat. Miért születhetnek éppen ilyenkor a sokszorosan összetett mondatok? Azt hiszem ugyanazért, amiért a népmesében; az előbeszéd sodra hozza.« (Kö: 216)

Az alkotó műhelytitkoknak ez a feltárása (melyet éppen az író mondatfűzésével foglalkozó fejtegetések pattantottak ki, [13]) jelentékenyen hozzásegít az író szintaktikai stílussajátságainak kifejtéséhez. Így nyer értelmet az ilyen, első pillanatra kuszáltnak, pongyola szerkesztésűnek látszó mondat:

»Még nem tudják, kié a kár, hát mindnyájan kiabálnak: — héja te, héja te, héja te! — és mindegyik a maga gyereket szidja: — Erzsi te, Miska te, Gabri te, Zsuzsi te, hun vagy te? Mit csinálsz te, a fene ett volna meg benneteket avval a játékkal, megállj Miska, majd adok-én neked tekét, de tudom megemlegeted! — És kiszaladnak a gyepre, összehívni és megolvasni a csirkéiket, hogy kiéből vitt el a héja.« (Szo: 11)

Vagy:

»Csinál neki könnyű kis kapát, kis villát és — dehogyan adom én cselédnek, egyem azt az ügyes kis lelkit! — Nem szolgálónak való ez a gyerek: — így döntött magában a jó édesapa.« (Sze: 30)

Első mondatpéldánkban könnyebben, világosabban áttekinthető a szituáció: a héja megjelenése, kártevése után összeszaladt asszonyok lármája, a gyerekek szidalmazása. Itt még határozottabban külön válik az elbeszélő hangja, az összekötő szöveg és a szereplők beszéde.

A másik példa már bonyolultabb. A külső, szerkezeti összefüggések helyébe a belső, a tartalmi kapcsolat lép: a közbeékelés (»dehogyan adom én cselédnek, egyem azt az ügyes kis lelkit«) a szereplő gondolatát, de szavakba nem formált, csak felvillanó gondolatát jelzi. Így a mondat szerkezeti összefüggése megszakad (harmadik személyű közlésből átcsap első személyűbe); csak az utolsó tagmondatból (»így döntött magában...«) értjük meg a mondattagok összefüggését. Voltaképpen tehát itt is a kiegészítő, kifejtő betoldással van dolgunk, mint az elmélkedő mondatfűzésekben. De nem az író közvetlen gondolata, hanem a szereplő egyéniségébe átültetett, átképzelt gondolata kap helyet a mondatbéli megformálásban.

9. Az elmélkedés és átképzés kereszteződéséből fakadnak azután az ilyen összeszövődött mondat szerkezetek:

»Az öregnek ez persze bántotta a csórét, mert sok ember van olyan, aki szereti azt hinni, hogy olyan ember nincs a világon, több, mint én, és ők se engedtek.« (Pá: 115)

»A pompázó szép, egészséges és jótestű leányok, akiknek minden gondolatuk az önmaguk teste és annak a mikénti mutogatása — ideneztetek, ilyen nem láttok többet, mint én vagyok, ilyen arcot, ilyen alakot, ilyen karokat, ilyen szemeket! — inkább ezt az unott fölényt — szép arcon jól áll ez is — a szerényebb, aszszonyosabb, engedelmesebb nők a halk finomságot sajátítják el, ha másokat kell kiszolgálniuk.« (Alk: 254)

Sőt tovább fokozódva; már egész virtuózitással megalkotott mondatépitmények jönnek így létre:

»Beállították egy csomó бүдös, gonosz дög közé, az üres jászolra s csak itt-ott löktek neki valami penészes szénát, mert az volt a kupectaktika, hogy a rossztermészetű lovat az éhség legjobban megjámborítja, s az se baj, ha csúnya lesz a kinézése, mert akkor lehet azt mondani rá, hogy csak azért ilyen, mert náluk rossz volt a kosztja és nem volt, aki pucolja; de ha jó gazdához kerül, majd meglátja barátom, milyen szép jószág lesz ebből. Meg kell nézni »»kezét-lábát««, szemét, fogát, jó ennek mindene, az apró sebhelyektől eltekintve, de azt is kiforrija még, mert fiatal a jószág.« (Alk: 57)

»Az egyik attól fél, elkésik a munkából vagy a hivatalból, a másik attól, hogy bezárják a boltot, mire odaér, a harmadik a strandra lohol, mert jaj, olyan rettenetesen meleg van, meg kell fulladni a hőségtől, s a boldogság teteje, beleugrani a vízbe, a negyedik szerelmi találkozóra siet és fél, hogy elmegy a kedves, mert sokat késett az autóbusz és így tovább, mindenki a magát hajtja, még a mellettük továbbhajtó kocsisok is, mert azoknak is megvannak a maguk külön céljaik, terveik és parancsai — több kereset, több szabadidő, kinek mi, vagy pedig a céljaikhoz mértén a szívük kicsi — így bizony a Laciékon ha elakadnak, nemigen akad senki, aki segítsen, pedig órájuk is tűz a nap, ők is éhesek, szomjasak, és fáradtak. Legfeljebb annyit kapnak, hogy megáll egy járókelő,

kicsit nézi a szenvedő összevert lovakat — szegény lovak — sóhajtja, vagy: — lelketlen kocsis! — szitkozódik és tovább megy a maga dolga után, hogy mennél hamarabb felejthesse a kínos jelenetet.« (Alk: 87)

»Együttvéve olyan érzése van róluk Józsinak, mintha a női ruhaáruházak kirakataiban álló, de egy kissé már elkoszosodott próbahölgyeket, vagy a kislányuk, Evike, boltban vett rettenetes meredszemű és mázoltpofájú bábuit látná: ezek nem igazi emberek, de mégcsak nem is az igazi emberek utánzatai, hanem valami egészen mesterséges csinálmányok. Csak a folyton forgó, villogó szemeik és a be nem álló, rossz színésznők affektált utánzásában tetszelgő fecsegő szájuk bizonyítja, hogy emberek ezek bizony, csakhogy nagyon selejtes emberek.« (Alk: 319)

Ezekben a mondattípusokban elmosódik az író és a szereplők hangja közti különbség. Csak nehezen, vagy egyáltalán nem lehet kihámozni, vajon az író véleményét olvassuk-e, vagy a szereplő személy gondolatának tolmácsolásával találkozunk. [14]

Indokolt-e ez az előadási forma, és mi a stilisztikai funkciója? A valóság meghamisítása lenne, ha az író magukkal a szereplőkkel mondatná el mindazt, amit »nem tudnak, de éreznek«. Az iskolázatlan, a nyelviileg műveletlen emberek (hiszen legtöbbször a régi paraszti elmara-dottságban élnek) hogyan is tudnák szavakba foglalni a bonyolultabb gondolatokat, az érzések hullámlásának finom rezdüléseit? (Nem is szólva az állatok szájába adott gondolatokról. Pl. a Laci, A juhász és pulija c. elbeszélésekben). »... bármely parasztember, ha olyasmit mond el, amit érzése szerint a többiek nem ismernek, körülményes, magyarázkodó és terjengős lesz. A parasztek kevésszavúsága csak a közismert életelemekekben érvényesül: a föld, a ló, az állatok, az asszonyok, a gyerekek dolgai-ban félszavakból is megértik egymást; mint ahogy ezt Móricz Zsigmond remekül érzékelteti. De ha azt akarják elmondani, hogy mi történt velük a vásáron, hogyan vétette meg velük a sánta kupec a rúgós tehenet, akkor körülményes, alapos magyarázatokra kényszerülnek« — erősíti meg tételünket maga az író. (Kö: 216)

Az író állásfoglalását, megjegyzéseit, ill. a szereplők érzéseit, gondolatait legtöbbször együttesen tolmácsoló mondattípusoknak, tehát elsősorban a hiteles ábrázolásra törekvés, az élő beszéd ízének érzékeltetése a szülőanyjuk. Ez az egybekapcsolt, kettős mondatfunkció azáltal jöhet létre, hogy az író azonosul szereplőivel, velük érez, általuk gondolkodik, és főleg helyettük önti szavakba a szívben már megfogamzott, de a nyelviileg még fejletlen érzéseket és gondolatfoszlányokat. Így finomodik művészi eszközzé az egyszerű tolmácsolás.

Ez a művészi eszköz azonban nem egyszintű.

10. Az írói pálya első szakaszán a teljes azonosság, az első személyben való beszélés az uralkodó forma. (Gyepsor, Szűk esztendő). Természetes is, hiszen az író benne élt abban a világban, melyről szólt. Éppen csak el kellett mondania, amit látott és átélt. [15] Ennek az előadásmódnak mintegy fejlettebb testvére jelenik meg az olyan művekben, melyekben teljesen a szereplőket beszélgeti az író, párbeszédes keretbe szöve meséjét. (Pályamunkások, Almáskert). [16] A harmadik változat az a közvetlenül idéző vagy érzést, gondolatot tolmácsoló vagy csak ilyeneket sejtető átképzeléses mondatfűzés — a maga sok változatával —, melyről fönnebb szóltam, s melynek elszórt előfordulásait Veres Péter minden írásában megtaláljuk; legszembetűnőbben talán a

Rossz asszonyban bontakozik ki. Ezzel az előadásmóddal a szerző az elbeszélés élénkítésének, a lüktetőbb, eseményesebb előadásnak, mintegy az epika dramatizálásának sajátos formáját hozza létre — drámai eszközök (párbeszéd) igénybe vétele nélkül. [17]

Hogyan, milyen eszközökkel éri el ezt a hatást az író?

Hol az ígealakok variálásával, múltból jelenbe, kijelentő módból felszólítóba, harmadik személyből elsőbe történő átcsapással: hol egy, az átképzélést csak sejtető indulatszó vagy toldószó (*óh, jaj, hát, na, no*), az élő beszéd egy-egy fordulatainak mint állandó frázissá merevedett, mondatkezdő vagy -záró formulának a közbeiktatásával (*fene tudja, a fene eye meg, annyi baj legyen, elég az hozzá, egyszóval, no baj azért nincs*); kötőszós függő, ill. kötőszó nélküli egyenes beszéd felhasználásával stb., stb.

Az írói egyéniség feloldódása a művek alakjaiban, szerző és szereplők érzés- és gondolatvilágának azonosulása s ötvöződésük tükrözése a nyelvi megformálásban, az élő beszéd ízének elvegyítése az írói elbeszélésben; ezzel együtt az epikus előadás cselekményesebbé tétele, — egyszóval mindaz, ami a Veres Péter-i mondatszerkezetek elemzése során feltárult, azt mutatja, hogy az író híven követi ars poetica-jának kitűzött céljait. Ez a stílustörekvés a természetes élő beszéd ábrázolására, tehát a realitás művészi kifejezésére irányul, mint minden igazi írói, művészi kifejezés.

11. A valóságábrázolás, az epikai hitel érvényességének általános, művészi kívánalma sokféle módon jelenhet meg, és nincs kötve mondatszerkezeti formákhoz. Mégis az az elméleti útvonal, mely Veres Péter sajátos elmélkedő-átképzelő mondattípusaihoz vezetett, nem egyedülálló nem előzmények nélkül való.

Az írói gondolatok beszövése a regénybe, elbeszélésbe elengedhetetlen tartozéka a szépirodalomnak. Hivatkozunk az olyan világirodalmi példákra, mint a Tom Jones önálló, a regény meséjével párhuzamosan futó, elmélkedő fejezetei; vagy a Nyomorultak filozófiai elmefuttatásai? — A szó igazi értelmében vett »eszmei« rokonságon kívül közéleti kapcsolatokkal ebben az irányban hasztalan próbálkozunk. Nem is kell ilyen messze keresnünk a testvéri hangokat.

Veres Péter maga jelöli meg a stíluseszményét az olyan versekben, melyek úgy fejezik ki a valóságot, mint mondjuk: »Leveles dohányát a béres leveszi a gerendáról, s a küszöbre teszi.« »Előttem ez a Petőfi strófa az eszmény — mondja Veres — és szeretném, ha a szocializmus igazságait, vagy bármely irodalmi, közgazdasági tételt ilyen világosan, ennyire szólamok nélkül tudnánk elmondani. Mert ebben a strófában egyetlen üres szólam sincs, ez prózának is tökéletes. . . . Az illető tökéletesen megérti (a nép) és gyönyörködik is benne anélkül, hogy irodalmi tanulmányokra volna hozzá szüksége.« (Utk: 239)

Vagyis szerzőnk stílusa abba a nagy, ősi forrásba vezet — és nyilván abból is táplálkozik —, mely végső fokon minden irodalom létrehozó, éltető, termékenyítő talaja: a *népköltészet*. [18]

12. Az ősi, népköltési elemek hatását a műirodalomra még oly mostoha körülmények sem szüntethetik meg, mint amilyenek közt a magyar ősközösség szellemi kincsei — legalábbis töredékesen, — emlé-

kezetben, hagyományban megrögzítődve, nemzedékről nemzedékre átöröklődtek. [19]

Ámde mielőtt az ősi magyar népköltészet és hordozója: a magyar nyelv önerejéből irodalmivá teljesedhetett volna, egy idegen, már kész irodalmi nyelv, a latin foglalta el a kínálkozó magasabb polcot, s a betelepíteni kezdő latin nyelvű literatura mellett legott műveletlenségnek minősült a régi pogány műveltségnek egész szóbeli hagyománykincse. [20] Ezért kellett ennek a hagyománykincsnek évszázadok egymásra rakodott rétegeivel birkóznia, míg a XIX. század derekán Petőfi és Arany diadalra vitte a népköltészetből sarjadt »népi« irodalmat. [21]

Kérdés már most, vannak-e a népi irány képviselőinek (élükön a két klasszikussal) vagy a szájhagyomány útján öröklődött és csak jóval később feljegyzett népköltészetnek olyan stílusjegyei, melyek közvetlen kapcsolatot mutatnak Veres Péter most tárgyalt stílussajátságaival.

13. Nincs itt szükség semmiféle erőszakolt párhuzamosításra vagy a módszer azonosságának körmönfont bizonygatására. [22] Az az előadási forma, melyet általános megjelöléssel átképzeléses szerkesztésnek nevezhetünk, legkevésbé sem idegen a klasszikus (Petőfi, Aranyféle) népi irodalomban, sem pedig népköltészetünkben.

Vajon nincs-e teletüzdelve a Toldi a szereplők gondolkodását kifejező, helyettük beszélő, ilyen formulákkal: »így vesződik Miklós, »ilyenforma Toldi Miklós gondolatja«, »emígy füstölög magában«, »amit még e szóhoz gondolt«...?

Vagy üssük fel — csak úgy taláломra — a János vitézt:

Hazafelé hajtja a megmaradt falkát.

»Majd lesz neked Jancsi... no hiszen lesz neked!«

Szomorún kullogva gondolta ezeket,

»Gazduramnak úgyis rossz a csillagzatja,

Hát még... de legyen meg Isten akaratja.«

Ezt gondolta, többet nem is gondolhatott;

Ámde megtaláljuk az átképzelés bonyolultabb formáinak előfordulásait is. A harmadik személyben történő közlésből első személyű, közvetlen előadásba való átcsapással, az író hangja helyett a szereplő megszólaltatásával, mint stílussajátsággal lépten nyomon találkozunk nemcsak a hazai, hanem az egész világirodalomban. A hőseit minduntalan szónokoltató Homérosztól a rabszolgák gondolatait tolmácsoló H. Fastig tucattjával sorolhatnánk a példákat. Ennek az előadási formának az eredetét bátran visszavezethetjük arra az ősi, hagyományos előadásmódra, mely a népi mesemondók elbeszélésében nyert jellegzetes megörökítést:

»Egy asszony a kapu sarkánál kinyeret vetett bé a kemenczébe; kinéz, s lássa, hogy a leán tánczol a bárán szörin; kifut a sütőlapáttal, s megriassza a leánt: *menny haza, ne ügyetlenkeggy itt künn!* De a leán csak tánczol. Hezzá üt a lapáttal: *hát te még nem akarsz szót fogadni?* De ugyan megesett neki es, mett a lapát a leán farára ragatt, s a lapát végire a sütő asszon.«

»Az első — a legöregebb királykisasszony — mennykövet fújt orrán-száján, kapálózott, ágaskodott, rúgott, vágott, de Rádó szép csendesen körülkanyarította

a sarkantyúval, hát — *uramfia! úgy láttam mint most* — megállott az a tüzes ló úgy, mintha leszegezték volna, egy mozdulat nem sok, de annyit se tett, Rádó könnyű szerrel megnyergelte, ráült, azzal hajrá!« *Majd kitöltöm most rajtad a mérgem, a mért vesztetre törtél*» — elkezdte sarkantyúzni, hogy a vér csorgott az oldalából, mire visszakerültek.« [23]

Vajon nem ugyanannak a gáttalanul ugráló, élőnyelvi asszociálásnak, átképzelésnek a tükröződései ezek a mondatok, mint amelyet Veres Péter összetett mondataiban megfigyelhettünk, vagy amilyen Tömörkény és Móra alábbi mondataiból kicsendül?

»Jött a kutyafülű amerikai helyett egész csomó más ártó féreg, egyik a tőkén lakik, a másik a leveleken, a harmadik magában a szőlőszemben. *Honnan kerültek? Ez utóbbi istenveszedelme egészen új keletű.* Pár év előtt még soha a híret sem hallották. *Mi hozta ide? Miért nem vitte az ördög máshová?* Eddig csak a kukacát lehetett megtalálni a szőlőszemben. Az idén már a szőlőszemben begubózza is találtak hernyót. *Mi lehet ennek a sok istenverésnek az oka?* Az egyre szaporodó vasúti hálózatok viszik-e egyik országból a másikba? Vagy hogy régebbi oktanlan féregpusztítások megfogyasztották a madarakat és nincsen már belőlük annyi, hogy elegendők lennének az ártó férgek elpusztítására? *Nem tudni. Bár ha tudnánk, akkor se sokat nyernénk vele, mert hiszen annak, akit agyonütött az istennyila, teljesen mindegy, hogy milyen istennyila ütötte agyon.*»

»Mentőtanúja lett volna Ferencnek elég, mert Etel, meg Mátyás föllármázták az embereket. *Hát csak nem hagyjátok elveszni, aki megszábadított benneteket a veszedelemtől?* Nem, nem hagyják elveszni, nem engedjük a magunk közül valót! Ferencnek már nagy volt a tekintélye, gépes gazda volt, új tanyát épített, szavas ember volt, el lehetett menni a tanácsán, mindenki leteszi rá az esküt, hogy részeg volt. Még a hatókrú is verte a mellét. *Nem olyan világ van most, hogy egy tisztességes gazda embert elnyomhassanak az urak, csak azért, mert az csizmában jár.*» [24]

Kétségtelen, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben a magyar irodalomban csakúgy, mint igen sok más európai nemzet irodalmában megfigyelhető az addig jelentékenyen elkülönülő irodalmi nyelvnek a köznyelvhez való jelentős közeledése; ami másszóval azt jelenti, hogy a realizmus- és naturalizmus megjelenésével bevonul az irodalomba a beszélt nyelv, a mindennapi élet, a hétköznapi megnyilatkozások nyelve. [25] Ámde ez a közeledés a beszélt nyelvhez csak az uralkodó osztály irodalmának, a »fentebb stílnak« viszonylatában jelent újítást. Valójában — mint az iménti idézetek is igazolják — visszatérés történik az ősforráshoz, az ételszerű, természetes előadásmódhoz, mely az ősi népköltészetnek és a belőle sarjadt népi irodalomnak mindig a sajátja volt. [26] Anélkül tehát, hogy a XIX. századvégnek vagy a mi századunk első évtizedeinek realistáit legkevésbé is kicsinyíteni akarnám, csupán arra kívántam rámutatni, hogy az élő nyelvhasználathoz közeledő előadásmódjukkál egy, már eddig is nagy pályát leírt s századok óta hömpölygő folyam medrébe kanyarodtak bele.

Nem véletlen tehát, hogy ennek a népihez közeledő stílusiránynak eminenter képviselői a század végén nem: Czóbel Minka s még csak nem is Justh Zsigmond, hanem Mikszáth és Tolnai Lajos, ill. nem Herczeg Ferenc és Rákosi Jenő, hanem Tömörkény, Móra és Gárdonyi a XX. században. Vagyis nem azok, akik az uralkodó osztályt képviselik az irodalomban, hanem azok, akik a néphez állnak közel. Ezzel a stílus-

formával nőtt nagygyá Móricz, és természetesen ézt az előadási formát követi a felszabadulás után megújódott magyar irodalom is. [27]

Nem hinném, hogy ezen a közös alapvetésen túl részletegyezések vagy hasonlóságok keresésével előbbre jutnánk Veres Péter stílussajátságainak fejlődéstörténeti beágyazása tekintetében. Az ilyen kísérlet csak szellemtörténeti módszereskedéshez vagy a stílusáramlás érzékeny vibrálásaitól megfosztott, sztatikus nyelvi tények filológiai egybevetéséhez vezetne. Úgy vélem, többet látunk meg a Veres Péter-i stílusvonásokból, ha azokra a különbségekre fordítjuk tekintetünket, amelyek Verest a rokon elődöktől elválasztják.

14. Flaubert híres mondása óta felesleges volna vitatni, hogy az író valamiképpen önmagát is adja hőisében. Am éppen ennek az azonosulásnak a módja és mértéke állandó változásnak van alávetve az író egyénisége, a társadalomhoz való viszonya és számtalan más tényező közrejátszása folytán.

Ha igaz az, hogy a stílust éppen az író lelkében végbemenő érzelmi hullámzások, ill. ezeknek a külső adottságokhoz való viszonya szabályozza és formálja ki, akkor az írónak alakjaival való azonosulása, mi több: a mindenkori történelmi-társadalmi helyzethez való viszonya is — így vagy amúgy, többé vagy kevésbé, szembeszökően vagy alig észrevehetően — de mindenképpen visszavetítődik a stílus konkrét nyelvi megnyilvánulásaiban, nem utolsósorban a mondat szerkesztési formákban is. (Az előzőkben talán sikerült feltárni ennek a visszavetítődésnek néhány változatát).

Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy az író és alakjainak azonosulási fokát — nemcsak mennyiségi, hanem jórészt minőségi tekintetben is — elsősorban a mindenkori történelmi-társadalmi helyzet, ill. az írónak ehhez való viszonya szabja meg. [28]

Ezeknek a szempontoknak a tükrében megfigyelhető, hogy mindazok az íróink, akik az előző korokban a népi stílus követői voltak (s ezek száma jóval több az előbb említettekénél) ebben a törekvésükben — tudva vagy tudatlanul — jelentős társadalmi korlátokba ütköztek, és többé-kevésbé félre siklottak: a néphez (értsd: az elnyomott osztályokhoz) közelebb álló hangon, mégis nem annyira a népnek, hanem sokkal inkább az uralkodó osztálynak írtak. [29] Az osztálykorlátok át-törése, a nép nyelvén a néphez mint nemzethez szólás lehetősége csak olyan kiváló egyéniségeknek adatott meg, mint Petőfi és nyomában Arany a lírában, ill. az elbeszélő költészetben s talán Móricz a prózában. (Az írói hang szabad szárnyalása, teljes kibontakozása általános érvénnyel természetesen csakis az osztálykorlátok ledőltségével, vagyis a felszabadulás után következhetett be.)

Azt hiszem, így válik érthetővé az, hogy Tömörkény, Móra, Gárdonyi prózáját, sőt olykor még a Móriczét is modorosnak érezzük. Másfelől ez a kulcsa annak, hogy Veres Péter legközvetlenebb stílusrokonait Petőfiben és Móriczban, ill. a népköltészetben, közvetlenül a népmesében ismerhetjük fel.

15. Kérdés azonban, vajon ezek az elméleti tételek fellelhetők: és igazolhatók-e az egyes stílussajátságok konkrét lecsapódásaiban:

Néhány — nem is általam választott — példa tanúvallomása adhat választ. [30]

Tömörkény írja az Egyszerű emberekben:

»Ezzel az állással megkínálták Pál Jánost is, de nem vállalja. Ha magáiban lakhat, a más kezébe legyen? És elváljon kis örökföldjétől vajjon? Gyermekének ne maradjon semmimé abból, ami egykor volt s amiből valami kevés még órá is maradt. Nem lehetséges ez. Otthon az asszony is ijedten hallgatta az efelől való beszédet s gyermekét szorgos félelemmel húzta az ölébe. *Apáink örökét elkótyavetyéljük-e s menjünk világnak, mint a Döme kutyája?*«

A szöveget kommentáló Herczeg Gyula megállapítása szerint »az író itt mintegy kiesik szerepéből és a valódi szereplők, a húsból, vérből való emberek, a Pál Jánosok és feleségük hirtelen megszólalnak első személyben, az indulat hatása alatt, az érzelem erejétől hevítve: »»Apáink örökét elkótyavetyéljük-e s menjünk világnak, mint a Döme kutyája?«« — Ahol Tömörkénynél e leírt szerkezet előfordul, biztosra vehetjük, hogy valamilyen indulatkitörés történik, heveskedés vagy éppen dacos ellentmondás és ellenkezés. *Van úgy, hogy az ellenkezésnek politikai színezete van és kifejezésre jut benne a paraszt szembenállása a régi úri közigazgatással.*« [31]

Nekünk éppen elég ennyi. A nem általam választott példamondat és a más vonatkozású kifejtés eléggé dokumentálja azt a társadalmi korlátozottságot, melyre az imént utaltam.

Lapozzunk néhányat visszafelé! Az idézett Móra részletben ezt találjuk: »Hát csak nem hagyjátok elveszni, aki megszabadított benneteket a veszedelemtől?« A hozzáfűzött elemzés szerint ebben az átképzéletes mondatban még nyugodt a hangulat. »De most hirtelen kitor a maguk igazát védő tanyai emberek úrgyűlölő haragja és az intellektuálisabb, hidegebb átképzéletes előadást robbanásszerűen még abban a mondatban, meglepő személycserével felváltja a kötött egyenes beszéd: »»nem engedjük a magunk közül valót!«« [32]

Az idézetnek és kommentálásnak konklúziója pontosan ugyanaz, mint az előbb:

Az idézett példákban — az írói elbeszélésnek a szereplők szájába adott átcsapásából — kitűnik az a társadalmi korlátozottság, amelyről szóltam, s amely ezekben az átképzéletes mondat típusokban abban nyilvánul meg, hogy az író rejtőzik a szereplők mögé, a szereplők szájába adja saját mondanivalóját, ahol ennek szükségét látja. (Helytelen volna azonban úgy felfogni a dolgot, hogy ez a személyi átcsapás mindenkor a társadalmi korlátok tudatos megkerüléséből fakad. Az írói hang éleségének tompítása, az író helyett a szereplők előtérbe állítása legtöbbször nyilván öntudatlanul, más művészi célokkal egybeötöződve történik.) [33]

Modórossággá akkor válik ez a hangnem, ha a beszélő személyek átváltása helyett olyan leplező köntöst ölt magára az író, melyet nyilvánvalóan nem órá szabtak, hanem csak egyik-másik szereplőjére. Főleg az erőltetett népi beszéd kirívó. Üssük fel bárhol a Göre Gábor történeteket, lapozgassuk Tömörkény novelláit, gyakran bukkanunk olyan népi (inkább népies) hangra, nyelvjárásos beszédre, mely nem a népi szerep-

lők ajkán hangzik el, s így jogosultsága, funkciója erősen vitatható. Ilyesmit találhatunk olykor-olykor még Móricznál is (Nem élhetek muzsika szó nélkül, Rózsa Sándor).

Nincs szükségünk e stilussajátságok további boncolgatására. Bemutatásuk csak azért történt, hogy kitűnjenek a Veres Péter-i írásmódra rá nem illő vonásaikkal, tehát megkülönböztető jegyül szolgáljanak.

16. Az ő átképzeléses mondatfűzését ui. — a már eddig idézett számos példa szerint — az jellemzi, hogy a Tömörkény, Móra-féle példákkal ellentétben az író veszi át a szót a szereplők helyett. Az azonosulásban az írói egyéniség nem szorul háttérbe, hanem éppen kiemelkedik olykor még a szereplők rovására is. Erre mutatnak az egyéni hozzáfűzéseket, elmélgedéseket kifejező mondattipusok. (Bőviben látunk már ilyen példákat.) [34]

De idézhetek olyan szerkezetű mondatpéldákat is, melyekben teljessé válik az író és szereplő azonosulása, melyekben az ötvözet teljesen egyenlő arányú keverékből készül; sem az író, sem a szereplő javára nem billen a mérleg nyelve.

Éppen ebben a teljes feloldódásban, író és szereplő eggyé válásában látom a klasszikus népi írókkal — főleg Petőfivel — való közvetlen rokonságát.

Lássunk egy-két ilyen párhuzamot!

Ballagott, ballagott a halk éjszakában,
Csak nehéz subája suhogott nyakában,
Ő ugyan subáját gondolta nehéznek,
Pedig a szíve volt oly nehéz szegénynek.

Az első megjegyzés még teljesen, világosan a szereplő János vitéz gondolata: nehéznek érezte subáját. De már a hozzáfűzött ellentétes mondat a költő kiegészítése, mintegy magyarázata: pedig a szíve volt oly nehéz.

Egy hasonló szituációban, a Zsuzsikára szorongva gondoló Balogh Jani esetében így ír Veres:

»Zsuzsika néha az anyja mellett, néha Teri mellett, néha meg Erzsike mellett ült. Ambár ő (Balogh Jani) azt szerette volna, ha mindig mellette lehetett volna, mert nem tudja mi van vele, de nem tudja elképzelni az életét Zsuzsika nélkül. Zsuzsika már olyan része az életének, testének, lelkének, mintha mindig az lett volna, mintha ősidőktől kezdve ismernék és szeretnék egymást, pedig csak pár hete, hogy először beszélgettek, de még egy csókot se váltottak.« (Szo: 510)

Az, hogy a szerelmes legény nem tudja elképzelni az életét Zsuzsika nélkül, vitathatatlanul a Balogh Jani gondolata, érzése. De az a hozzáfűzés, hogy Zsuzsika már olyan része az életének, mintha mindig az lett volna, nyilván az író megjegyzése.

Am, ha így felismerhető és különválasztható a szereplő és író gondolata, — akár Petőfinél, akár Veresnél — akkor miben van, és hogyan fejeződik ki az azonosulás, a teljes feloldódás? — A kifejező eszközök stilisztikai elemzése megadja a feleletet.

A konkrétan felismerhető népi (de nem népieskedő) hangszerelés jelzi az azonosulást:

Petőfi egy közhellyel, egy az élőbeszédből vett formulával fejezi

ki Jancsinak azt az állapotát, melyet »tudósosan« lelki depressziónak lehetne nevezni. S hogy teljes legyen a — mondjuk így — megtévesztés, még azt is hozzátézi: *szegénynek*. Mintha nem is az ország első költője, hanem egy a fiatal legény sorsán sopánkodó falubeli öregasszony hangja volna. (Az ilyen kifejezési formát nevezem teljes feloldódásnak a népi hangban.)

Nézzük Verest: »Zsuzsika már olyan része az életének« főmondata után valami újat, találó és költői hasonlatot várnánk. Ehelyett egy egészen szürke, egyszerű magyarázatot kapunk: »mintha mindig az lett volna.« Az író nem lép ki a keretből, nem veti el a sulykot. Megmarad pontosan abban a hangnemben, mely a Balogh Jani béresgyerek gondolatvilágába, mi több: kifejezőkészletébe is nemcsak belefér, hanem pontosan beletalál.

Hangsúlyozom: nem a példák formai azonosságában látom a rokon-ságot, hanem az ilyen előadásmódot létrehozó azonos felfogás, a nyelvi jelrendszerben is megnyilvánuló egybeolvadás a néppel, ez jelenti a párhuzamot Petőfi és Veres Péter között.

17. Természetesen a néppel való azonosulás s ennek következtében a rokon hangú előadás, nemcsak egyféleképpen nyer formát.

Petőfinek »A nagyapa« c. elbeszéléséből idézek:

»Egy este... úgy emlékszem rá, mintha tegnap történt volna, épen bükkönyt vettem a tehenek elé, Julcsa meg fejt, azt is tudom, hogy melyik tehenet fejte; egy kis bugát; még a bélyegére is emlékszem, H. L. volt a bal czombjára sütve, az ám, csakugyan; azelőtt nem régiben vette az urunk, még én hajtottam haza a vásárról négy tinóval együtt, mindegyik harmadfű volt, aztán olyan egyformák, mintha mind egy apától, egy anyától lett volna. Hát amint fejegeti az én Julcsám a kis buga tehenet, oda sompolyodom én melléje és azt mondom neki, hogy — Julcsa te!« [35]

Miről van itt szó? — Az író megüti az elbeszélés alaphangját (Egy este...); de nem erre építi tovább a mondat melódiáját, hanem hirtelen átcsap egy másik akkordba (úgy emlékszem rá...), s mintha a megkezdett gondolat teljesen megszakadt volna, egyre újabb és újabb motívumokkal terebélyesedik a második akkordra épülő dallam. Egyre több tagmondat halmozódik, egyre jobban távolodva az eredeti mondatkezdet tartalmától. A mondatkezdő részt — már-már úgy látszik — el is felejtette a beszélő, amikor hirtelen visszakanyarodva hozzá, folytatja a mondat elején megkezdett gondolatot, mintha közben mi sem történt volna (egy este... amint fejegeti az én Julcsám a kis buga tehenet...). Vagyis az élő, népi beszédnek azzal a jellegzetes megnyilvánulásával találkozunk itt, mely az irodalmi nyelv előre elrendezett, logikus felépítésmentével éppen a spontánságnak, a hirtelen asszociálódó tudattartalmak közlésének ide-oda csapongó rendszertelenségét állítja szembe (lírai mondatszerkezet). Tehát olyan mondatokról van szó, melyek úgy születnek írás közben — mondja Veres Péter — mint a mindig siető és mégis sokat beszélő asszonyok, akik a kútnál hadarnak, mert „jaj, olyan érdekes, de olyan nagyon sietek, és aztán közben annyi minden jut az eszembe”. (Kö : 217) [36]

Lehetetlen itt nem látni párhuzamot Veres Péter nagyon gyakori »oldalhajtásos, elkanyarodó« vagy »visszakanyarodó« mondattípusaival.

Íme néhány izelítő:

»De ha nézte is, Julcsi mindig érezte, hogy a Jani szeme rajta van és látja, hogy ő milyen dolgos, hogy nem enged se a fáradtságnak, se a melegnek, hogy nem hányja le a ruháját, mint némelyek, nem lustálkodik, ha akármilyen gőzös, párás, fojtó is a meleg levegő és hogy ha a kútra kell menni friss vízért és apja-anyja őt küldi, mert ő a legfiatalabb, neki illik menni, akkor is nem kényelmesen, hengyókálva sétifikál, mint némely lányok, akik úgy tesznek, hogy »hadd teljen addig is az idő és hadd haladjon a munka nálam nélkül, milyen jó lesz, ha mire visszaérek, az a pászta már be lesz kapálva, avval is kevesebb jut rám« — hanem gyors apró léptekkel vág keresztül a dűlön.« (Sze: 202)

Itt nem olyan szembeszökően, hirtelen történik a gondolatelszakadás, mint Petőfi elbeszélésében. Eleinte csak kisebb kitérők, elkanyarodások jelzik a tagmondatok közti tartalmi összefüggés lazaságát: Hogy Julcsi milyen dolgos, hogy nem enged a fáradtságnak, nem lustálkodik, ezek még mind közvetlen függvényei a *látja* főmondatnak. De már az ezekhez láncolódo mellékmondatok (ha akármilyen gőzös... ha a kútra kell menni), egyre inkább távolodnak az eredeti iránytól, a megpendített alapgondolattól. Ezekből a kis kilengésekből végül teljes lesz az elszakadás. (Ezt jelzi a harmadik személyű igealakból az elsőbe történő átcsapás is: hadd teljen addig... avval is kevesebb jut rám); végül azonban megint csak visszaugrunk Julcsihoz (hanem gyors, apró léptekkel...).

Hasonló, lépcsőzetes elrendezésű, ez a mondatípus is:

»Így került a Laci, persze jól lesoványodva, tüzét vesztve, Mezei Imre törpebirtokos kisbérülőhöz, akinek volt öt gyermeke, egy félhold földje, hármat meg bérelt hozzá, kettőt felébe dolgozott, azonkívül meg, amikor csak ráért s még olyankor is, amikor nem ért rá, de nagyon kellett a pénz kenyérré vagy takarmányra — fuvarozott.« (Alk: 58)

Az első, a főmondatához (így került a Laci... Mezei Imre... kisbérülőhöz) csatlakozó mellékmondatok is egyre jobban eltávolítanak az eredeti témától: a Lacitól. Nem is esik róla többet szó a mondatban. Majd a második lépcsőről nő ki az oldalhajtás: »azonkívül meg... fuvarozott« mondatka megszakításába beágyazva.

18. Az oldalhajtás gyakran olyan mondatba ékelődik be, mely már maga is függvénye, alárendeltje vagy legalábbis kiegészítő magyarázata az előzményeknek:

»Az anyja, amikor haragudott rá, azt mondta, a Fekete nagyanyja Szilágyi Erzsók ilyen önféjű, az apja, amikor gyönyörködött benne, azt mondta, Sári néném volt ilyen »kis-takaros«. Mert — és ez az, amiből tán még a legnagyobb tudósok is nagyon keveset tudnak: *hogy hogyan és miért* — Varga Julcsi szikár és takaros kis emberfiók lett.« (Sze: 11)

»De a két farka gonosz és értetlen jószágot kordában tartani nem könnyű feladat volt még az ügyes jószemű és gyors lábú Julcsinak sem. Mert ha a libacsapat — volt vagy száz darab az első kelés, de később sarjúcsapatok is jöttek hozzá, amelyek eleinte különjártak, mert gyalázatos állat a liba, — marja a kisebbet, ha a saját testvére is — szépen zsenyegve, beszélgetve legelészett is, a pújka az sohse nyugodott.« (Sze: 22)

»Ezért aztán Fischer őrmester mellett, aki csuda eszes ember, valósággal az alvezredes úr esze, aki úgy ismeri az egész pótzászlóalj sokágú ügyeit, mint egy kereskedelmi nagyvállalat főnöke az összes fiókok állapotát s árukészletét, s azok

vezetőinek a képességeit és erkölcsseit, de nem ér rá mindenre, Bogoly szakaszvezető úr, mint igazi kaszárniai szellem képviselője afféle kaszárniai kisisten.» (Sze: 463)

»Hiába érveltek, hogy közben a munka félbemarad, esetleg éppen a szántás-vetés közepén, máskor meg a rendet veri a záporosó — szénát gyűjteni is csak leginkább csak délután lehet, a nyári eső is leginkább délutánra jön meg, — nem ért itt az értelmes gazdaszó semmit. (Já: 339)

A mondatpéldákból az oldalhajtásos szerkezet újabb és újabb alcsoportjai sorakoztathatók fel. A szerkezetek közös vonása — hiszen éppen ebből a Petőfi-féle alaptípusból indultunk ki —, hogy a közbevetések, az oldalhajtások átveszik a vezető szerepet a mondatban, tartalmi fontosságuknál, terjedelmüknél fogva fölébe kerekednek az indító tagmondatnak vagy mondatrészletnek. Így alakul ki az a Veres Péterre igen jellemző mondatszerkezeti típus, melyben a hatalmas mondatgépezetet megindító főmondatról (vagy annak egy részletéről) leválik az első oldalhajtás, az első mellékmondat (többnyire mellékmondat-sorozat) és csak ennek lepergése után jutunk vissza a tulajdonképpeni mondatkezdet folytatásához. Csakhogy a közbeékel, oldalhajtású mellékmondatok még feltornyozódnák egy újabb, belőlük kisarjadt ágacskaival, olykor egész kis lombkoronával; ilyenformán:

»Így aztán Engelhardt alezredes úr (az elindító főmondat bevezető részlege) aki megjárta már a harcteret, és most az újszerű, igazi harcászati kiképzés érdekében vezetni (az első oldalhajtás kezdő sorozata)

— és sokáig, lehetőleg a háború végéig — akarja vezetni (az oldalhajtásba beillesztett mondat) a pótzászlóalj parancsnokságát (az első oldalhajtás befejezése)

nem ereszti a harctérre Bogoly szakaszvezetőt, (az indító főmondat befejezése)

mert rá vár az a nagy feladat, hogy az elküldözött »lógós csúrhébol« újra »stramm« katonákat faragjon. (Újabb oldalhajtás). (Sze: 463)

Ugyanez a szerkezet sűrített formában:

»A világ azonban nem engedte meg úgy is mondhatnánk, a történelem de ők ezt a fogalmat még nem ismerik hogy mindenkinél végigjárnák azt az ősi utat

(indító főmondat)
(első oldalhajtás)
(az oldalhajtás kiágazása)
(az indító rész közvetlen folytatása).
(Já: 30)

»És Mezei Imre akinek ez volt az első saját lova de aki, mint kocsis a gazdák lovait is szerette és dédelgette, amikor hazavezette a Lacit, mindjárt takaros kis zablót ütött össze neki az abrakoláshoz és — mivel éppen érni kezdett a tengeri —

(az indító főmondat bevezetése)
(első oldalhajtás)
(második oldalhajtás)

telerakta zsengetés tengerivel hogy hadd szedje össze magát ez a szegény, borzas csikó, hadd simuljon ki, hiszen amíg

(harmadik oldalhajtás)
(az indító főmondat folytatása)

— hosszú heteken át — kupeckézen kallódott, bizony — ég-felé fordult már a szőre.«

(a negyedik oldalhajtás)
(a főmondat folytatása)

(ötödik oldalhajtás)
(hatodik oldalhajtás megkezdése)
(a hatodik oldalhajtás kiágazása)
(a hatodik oldalhajtás folytatása).
(Alk: 58).

Ezekből a példából már ismerősként válnak ki az olyan közbeékelések, melyekkel — mint az író hozzáfűzéseivel, magyarázataival — főnnebb, az elmélkedő mondattípusok tárgyalása során találkoztunk. [37] Nem véletlen ez. Éppen ezek a kereszteződések engednek egy-egy bepillantást abba a csodálatos kohóba, mely az alkotás során a művész lélekében öntudatlanul működik. A működtető rugókat kereső elemzés csak elméletileg, csak sematizálva tudja ábrázolni a bonyolult gépezet egy-egy részletét vagy a működés alapelveit. Ilyen részletek voltak: az író reflexiós elmélkedő, magyarázó hozzáfűzései; a cselekményesebb, drámaibb előadás eszközeiként felhasznált átképzeléses mondatformák vagy a legutóbb tárgyalt oldalhajtásos közbeékelések. Mindezek azonban — mint a szétágazó példák igazolják — nem külön-külön, hanem egymással vegyülve pattannak ki az író alkotó tollából.

A Petőfi-féle előadásforma egyszerűbb, könnyebben áttekinthető, mint Veres Péter mondattípusai. Petőfi elbeszélésmódja — úgy tetszik — közelebb áll a népmeséhez (gondoljunk a János vitézre; az idézett elbeszélés is tk. egy keretes mese), Veres Péteré a beszélt, a hétköznapi, élő nyelvhez. »Mellesleg, nagyon jól látod a népi előadásmódot írásaimban, csak hogy nem annyira a mesére kellene hivatkoznod, mint a közönséges elbeszélésre. Arra, ahogyan az emberek — és nemcsak a parasztok — elmondják a többieknek, hogy ekkor s ekkor itt és ott mi történt velük, mit láttak, hogy jártak stb.« — vallja maga az író is. (Kö : 216)

A népmese és a nép beszélt nyelve között azonban nincs merev válaszfal. A mese megörökítői, a mesefák éppen azokból kerülnek ki, akiknek ajkáról legkönnyebben ömlik a szó. (Éppen ezért a műfaji formulák és kötöttségek mellett igen jelentős szerepe van a mesemondó egyéniségének. [38] (Talán nem is egészen véletlen, hogy Veres Péter kedvelt alakjai — a Kis Gáborok és Balogh Jánosok — »a tiszta tréfa és a könnyű mókázás nyelvén is tudnak, sőt még a komoly mesélő beszélgetésekbe is bele-beleizelednek.« (Alk : 108)

19. Végső konklúzióként tehát odavezetett a mondatfűzésen alapuló stilisztikai elemzésünk, hogy Veres Péter elbeszélő előadásmódja a népi elbeszélő stílus bővizű medrébe ágyazódik bele. (Népin értve itt egybefoglalóan az ősi népköltészetből fakadó, annak hagyományait tovább plánczó, klasszikus népi stílust [Petőfi, Arany], valamint annak további folytatását legjelesebb realista íróinknál ugyanúgy, mint a nemzedékről-nemzedékre szálló, népiből egyre inkább nemzetivé fejlődő, hétköznapi nyelvhasználatot.)

Így szövődnek egybe azok a rokon szálak, melyeknek egy-egy, Veres Péternél gyakori fonadékát, hol Petőfi vagy Arany költészetében, hol a népmesében vagy népnyelvi feljegyzésekben, hol meg egy előd vagy kortárs író műveiben véljük felfedezni. Nem lehet tehát meglepő, hogy akár az írói reflexiók megnyilvánulása, akár az átképzelés ilyen vagy olyan nyelvi tükröződése s az ezekből fakadó közbeékeléses, oldalhajtásos mondatformák letéteményesei nem kizárólag Veres Péter írásai. Az innenonnan idézett rokonhangok sem jelentenek közvetlen forrást, hanem csak a költői felfogásnak és egyéniségnek, a világhoz és dolgaihoz való hozzáállásnak, állásfoglalásnak azt a közös talaját, melyet a sokféleképpen használt, sok visszaélésre is alkalmat adó *népi* szóval jelölhetünk meg. [39]

20. Az eddig idézett példákban harmónikus egyensúlyban volt az elbeszélés cselekmény-fonala és a hozzáötözött írói beleélés. Mégis, vagy inkább éppen ezért tisztán kikristályosodott belőlük az írói állásfoglalás.

A vizsgálat körültekintő gondossága megköveteli, annak a mérlegelését is, vajon nincs-e az elemzés tárgyául szolgáló író vagy mű kifejezőkészletében olyan eltolódás vagy aránytalanság, amely kirívó disszonanciát jelent a cselekmény epikai folyásának és az írói beleélésnek együttesében.

Úgy gondolom, hogy a Három nemzedék első két kötetének ilyen vonatkozásban harmonikusabb összhangjával szemben a János és Julcsában akad néhány disszonáns hang is:

Amikor a szolnoki csata után Simay zászlóaljparancsnok Kiss Zsigát teszi meg századparancsnoknak, ezt a tettét hosszan prelegálva indokolja meg. (VI. fejezet). Ez a katedraizű fejtegetés ugyan elfogadható a polgári foglalkozásában tanár Simay szájából, de alig egyeztethető össze a Szegények szerelmének főhadnagyával, aki éppen azzal vált megnyerő barátunkká, hogy a bonyolult dolgokat is leegyszerűsítve tudta kifejezni. Vagyis a Simay szájába adott fejtegetés nyilván az író gondolatait is tolmácsolja. (Gondoljunk az efféle elmélkedő, hozzáfűzéseket tartalmazó, bonyolultabb mondatszerkezetekre.)

Balogh Imre levante-epizódjának bevezetője (XXIII. fejezet) is olyan értekező hangú, elvont fejtegetés (melyet még feltűnőbbé tesz a különleges kifejezések, ill. fogalmak felhalmozása — a »főmarháktól« az »Oedipusz-komplexumig« és »nyamvadt szónoklatokig« —) úgyhogy az olvasó mindenképpen törést lát a megszokott, harmonikus hatású Veres Péter-i színek és ízek után, és főleg hiányolja az epikai folyásnak és az írói beleélésnek imént emlegetett egységes ötvözetét.

Mit jelentenek ezek a stílusdudorok?

Ha a cselekmény elbeszélésének összesimuló arányossága az írói állásfoglalás határozottságát tükrözte, akkor megfordítva: a két komponens egyenetlen felületet előidéző találkozásai az írói állásfoglalás tisztázatlanságára, eszmei ingadozásra engednek következtetni.

Az itt rendelkezésre álló példák sokkal kevesebbet mondók, a stílus-elemzésnek most követett útja sokkal járatlanabb annál, semhogy egy ilyen általános megállapításon túlmutató, konkrét következtetéseket vonhatnánk le belőlük.

Elégedjünk meg ez alkalommal annyival, hogy az egyéni stílus vizsgálatának még számtalan feltáratlan aknája van, s hogy az olyan egyszerű, formai sajátságoknak látszó elemek is, mint az írói beleélés különböző megnyilvánulásai a mondatszerkesztés tükrében, jelentős tartalmi, eszmei járatokat nyithatnak fel; csak ki kell vallowatnunk őket.

JEGYZETEK

- [1] *Krahl S.*: Neue d. Literatur. IV. 9:93.
- [2] Túlterjed jelenlegi vizsgálati körünkön, de nyilván ugyanez a kettősség annak a drámai előadásmódnak a kulcsa is, amely napjainkban, főleg *B. Brecht* epikus színháza nyomán váltott ki éles vitákat.
- [3] Az átképzeléses előadásmódra már *Gyomlay Gy.* felhívta a figyelmet (Átképzeléses előadás és az oratio obliqua Arany Toldijában. Beöthy Emlékkönyv: 464.) — Az átképzeléses mondatformák elméleti vizsgálatára nézve vö. *Herczeg Gy.* Nyr. LXXV: 327. *Herczeg* fejtegetése azonban túlságosan elvont és bonyolult. De nyilván nincs igaza *Walzel*nek sem, aki ellenkezőleg egyszerű, formális okokra vezeti vissza az átképzeléses előadást, s abból vezeti le, hogy a nélkülözhető, nehézkes sallangoktól, mint »mondta, felelte, gondolta« szabadulni igyekszik az író (Wortkunstwerk: 211). Ez a formai tényező is kétségtől mentesen hozzájárulhat az átképzeléses előadás létrejöttéhez, de a főmotívum nyilván az, hogy az író egyszerűen átveszi a szót a szereplőtől, vagy inkább maga lép át műve szerepkörébe. (Olyan ez, mint a színpadi »beugrás«). A magyar nyelv különösen alkalmas az ilyen szerepcserék könnyed érzékeltetésére, gyakori változásokra, s még csak nem is kell az oratio obliqua, ill. recta szabályait utánoznia.
- [4] A felhasznált művek jelzései:
 Szá. R = Számadás (régi kiadás) 1937.
 Szá. U = Számadás (új, átdolgozott kiadás) 1955.
 Gye: Gyepsor, Szűk esztendő, 1954.
 Prób: Próbátétel. (5)
 Szó: Szolgaság.
 Já: János és Julcsa.
 Sze: Szegények szerelme.
 Alk: Almáskert kötet.
 Égk: Az ég alatt.
 Kö: Közös gondjainkról.
- [5] Új Hang, 1954. 8—9: 126.
- [6] Ilyen szövegegybevetést tartalmaz »Két Számadás« c. dolgozatom. (Nyr. LXXXI: (főleg) 46—50.
- [7] Grammatikai értelmezésben ilyenkor külön mondatokkal van dolgunk. Ám a tartalmi összefüggések alapján ezek a mondatok elmosódnak, kitágulnak. A tartalmi asszociatív kapcsolatok alapján ilyen esetekben szakaszról, bekezdésről szokás beszélni. (Vö. Kerégyártó—Lengyel, A fogalmazás tanítása: 89). A gondolkodás fejlődésével, az élet, a társadalom bonyolultabbá válásával egyre inkább összetett, sőt többszörösen összeszövődött tudattartalmak jelennek meg bennünk, beszélőkben. Az egymásba fonódó, összekapcsolódó tudattartalmaknak nyelvi kifejezésével, mint a mondatnál nagyobb nyelvi egységgel tehát számolnunk kell. (Vö. Benkó L., Mondattan III. 1954: 3, Ped. Főisk. jegyz.)
- [8] Vö. A magyar írók első kongresszusa, 1951: 281.
- [9] Új Hang, 1954. 8—9: 118. kk.
- [10] Új Hang, 1954. 8—9: 125, ill. Közös gondjainkról: 215.
- [11] Vö. »En például az irodalomban az élő beszéd nyelvét szeretném viszontlátni« ... stb. (Ütközben: 240.)
- [12] Vö. *Bárczi G.*, Bevezetés a nyelvtud: 90. — Így jön létre az a tervszerűtlen mondat szerkezet, melyet ritmikus lírai mondatfűzésnek nevezek.
- [13] Vö. Új Hang, 1954. 8—9: 118.
- [14] Természetesen a kettőnek nem kell feltétlenül egymással ellentétben állnia és élesen különválnia.
- [15] Vö. a Gyepsor, Szűk esztendő új (1954.) kiadásának előszavát.
- [16] Hogy ennek az előadásmódnak a létrejöttéhez más tényezők is hozzájárulhatnak, arra ismét maga az író figyelmeztet. (Nyr. LXXX: 197.)
- [17] Erre mutat rá *H. Molnár Ilona* igen aprólékos gondossággal elemző, finom árnyalatokat feltáró dolgozata. (A drámai szerkesztés nyelvi eszközei Veres Péter »Rossz asszony« c. kisregényében. Nyr. LXXX: 314.) — Tulajdonképpen

- nem is annyira »drámai«, mint inkább »lírai« szerkesztésről kellene beszél-nünk; hiszen főleg arról van szó, hogy a személytelen, ill. harmadik szemé-lyű epika első személyűvé, tehát líraivá alakul. (Vö. ezzel kapcsolatban Walzel, *Schicksale des lyrischen Ichs. Wortkunstwerk*; 265.)
- [18] Erre mutatnak az olyan írói megnyilatkozások, mint pl. Eric Knighté arról, hogy ő olyan történeteket mond el, melyeket »odahaza Yorkshire-ben ki tudja már mióta mesélnek.« (Sam Šall csodálatos élete. 1956. kiad. előszava). Vagy Arany Jánosé: »A valódi époszt nem írják, az valamely nép közös költemé-nye.« (Ö. M. V.: 444.)
- [19] Vö. Horváth J. A magyar irod. műveltség kezdetei. 1931: Bev.
- [20] Átvéve Horváth J. idézett művének bevezetéséből.
- [21] Más oldalról, de lényegében ugyanezt állapítja meg Zolnai B. is: »Kétség-telen, hogy nyelvi kultúránkban — Zrinyitól Csokonain, Petőfin, Adyn át József Attiláig talán csak Rimayt, Kazinczyt kivéve és a tudós racionalista nyelvújítást leszámítva — nem az urbánus eszmény, hanem a népiség ál-landó irodalmivá emelkedése uralkodik.« (Nyr. LXXV: 464.)
- [22] Az egybevető módszer érzékszokolásának elrettentő példájaként hadd emlé-keztessenek Laistner L. motívumkutató »megállapítására«: »Ha a ló helyébe a fiatal asszonyt tesszük, s a széjjel vagdalt tehénszív helyett egy, a homlok-hoz dobott tojást, a két mese teljesen összevág.« (Das Rätsel der Sphinx. Grundzüge einer Mythengeschichte. Berlin, 1881. II: 161.)
- [23] Kriza János, Vadrózsák, 1863: 428; ill. Arany L. ö. m. IV. (1901) 82. — Is-meretes, hogy Kriza is, Arany László is olykor ástilizálták a népi szöveget. Hogy mégis ismételten őket idézem, azért van, mert az ő simítgatásai — különösen Arany Lászlóé — a Petőfi—Arany vonal irányában történtek, s éppen szintetizáló eljárásuk következtében legközelebb kerültek Veres Péter előadásmódjához. — Az átképzeléses részeket kiemeléssel jelzem.
- [24] A Tömörkény és Móra idézeteket Herczeg Gy. »A közlés sajátos formái Tö-mörkény és Móra stílusában« (Nyr. LXXVIII: 206, 208) c. dolgozatából vet-tem át. Herczeg az ilyen előadásformákat kapcsolt egyenes beszédnek nevezi; H. Molnár Ilonával együtt (Nyr. LXXIX: 319.) inkább az átképzeléses típu-sok közé sorolnám az ilyen mondatokat.
- [25] Vö. Herczeg idézett tanulmányát; uo. további szakirodalmi utalások.
- [26] Itt most csak a népi előadási formáról, a beszélt nyelvhez közelálló nyelv-használatról van szó.
- [27] Irodalmunknak a felszabadulás utáni években történt ilyen irányú változá-sára mutat egy — egészségesnek egyáltalán nem mondható — mellékkörül-mény is, melyre csak mint jellemző tünetre utalok: A felszabadulás utáni első években a korábbi »urbánus« írók egy része megtűzdelte írásait »népi-nek« vélt durva kifejezésekkel. (Vö. erre nézve Benkő (= Benedek) L. meg-jegyzését: Csillag, 1950: 64.) (Olyan ez, mint ahogy akkoriban sokan jártak csizmában és micisapkában.)
- [28] Nem zárva ki természetesen egyéb jelentős tényezők hatását sem, mint ami-lyen az író egyénisége, művészi fejlettsége, közlésének műfaja stb.
- [29] Megfordítva: az uralkodó osztály hangján a néphez szólásra a lírikus Ady nyújt jó példát.
- [30] Ezért vettem át Herczeg Gy. idézett dolgozatából a közölt példákat. (Nyr. LXXVIII: 203. kk.)
- [31] Nyr. LXXVIII: 207. Uo. az idézett Tömörkény-mondat is. (A kurzív szedés az én kiemelésem.)
- [32] Nyr. LXXVIII: 208.
- [33] A mondatforma és a szerepeltetett egyéniség kapcsolatának szép megnyilvánu-lását adja Németh L. »Széchenyi« c. drámájával kapcsolatban: »Széchenyi mondatképzésében, agya járását is követő körmondati ugrásokban, be- és kibonyolódásokban próbáltam szellemét s jellemét magamra öltetni.« (Film, Színház, Muzsika, I. 1: 6.)
- [34] Veres Péternél is előfordul, hogy ő marad háttérben, s szereplőit beszélteni. (Vö. Almáskert és az írónak erre vonatkozó megjegyzését. Nyr. LXXX: 197.)
- [35] Magy. remekírók (36. köt.) 1906: 34.
- [36] Ritmikus lírai mondat szerkezetnek nevezhetnénk az ilyen népi mondatszer-keztést. Az irodalmi körmondatnál szemben ez nem törődik a logikai rend-

del; tagmondatai nem igazodnak tervszerű egymásutánba, hanem spontánul, ötletszerűen cikáznak. A mondat egyensúlyát szinte már nem is a tartalom, hanem inkább az egyes részeknek csaknem versszerű, ritmikus szakaszokba igazodása tartja fenn. Eppen ez a tervszerűségtől való idegenkedés adja meg az élőbeszéd szabályozatlan, gáttalan sodrának ízét. Ritmikus ez a mondatforma azért, mert benne, mint látjuk, a tagmondatok a ritmus szerint igazodó egységekbe rendeződnek. (Jól megfigyelhető ez a ritmikus vezér a mesélő, a mesét reprodukáló kisgyermek előadásában is); lírikus pedig azért, mert a beszélő érzelmi hullámváza, kedélycsapongása szabad folyást nyer benne, akár egy lírai költeményben.

- [37] A mondatoknak ez a tartalom és funkció szerinti felbontása nem mindig azonosítható a grammatikai szerkezet felépítésével.
- [38] A mese egy-egy fordulatanál következetesen ismétlődő formulákra nézve vö. Mság. népr. III: 270—272.; a mesélő egyéniségére nézve l. *Ortutay Gyula*, Fedics Mihály mesél, 1940. Bev.
- [39] A népi szót most legtágabb értelemben, mint a népköltészetnek és az egész, ezzel rokon irodalomnak jelzőjét értem, mégpedig nemcsak mai vonatkozásban, hanem történeti folyamatában is.

* *

Az elindított gondolatláncolat folyamatossága kedvéért a mondatfűzési formák tárgyalása kapcsán még két mozzanatról kell megemlékezniem:

1. Utaltam az írónak a mindenkori társadalmi-történelmi helyzethez való viszonyára. (Móra, Tömörkény mondatai jelezték azt a helyzetet, melyben az író kénytelen a szereplők mögé húzódni. Veres Péter ellenkezőleg mintegy a szereplők ügyvédje, tolmácsolója jelenhet már meg.) Felmerül a kérdés, hogyan tükröződik ez a viszony Veresnek a felszabadulás előtti előadásformájában. Arra utalva, hogy a felszabadulás utáni művekben bontakozik ki az egyéni reflexiós mondat típus (amint ezt a statisztika is jelzi), egészen természetes, hogy az író társadalmi helyzetével összefügg az az inkább rövidmondatos, tényközlő előadás is, melyről fönnebb szoltam. Vagyis az írónak a felszabadulás előtti társadalmi helyzete inkább a tényközlő, egyéni reflexióktól tartózkodó előadásmódot kívánta meg. A felszabadulás után viszont korlátlanul bontakozhattak ki az egyéni vélemények és hozzáfűzések.

2. Ugyancsak szó esett Veres Péternek Móricz Zsigmonddal való rokonságról is. Itt körülbelül ugyanaz a helyzet, mint a Petőfivel való hasonlóság vonalán: nem a formailag kimutatható egyes részletek azonossága vagy hasonlósága, hanem az azonos felfogásokból csak másodlagosan következő és megnyilvánuló formai egyezésekről lehet beszélnünk. A Móriczzal való lelki rokonságot egyébként jelzi Veresnek többször előforduló hivatkozása Móriczra. (Pl.: Szolgaság: 203, János és Julcsa: 180; nem is említve a tanulmányok utalásait s a Móricz évfordulóról szóló megemlékezést: Útközben, 265.)

Magam a rokonságot nem abban látom, ami Móriczban és Veresben egyező, hanem abban, ami hiányzik egyiknél, de megvan a másiknál, vagyis amiben kiegészítik egymást. Míg Veres Péter — mint láttuk — a népi beszéd tükrözésében és művészi továbbfejlesztésében jeleskedik, addig Móricz a népi hallgatóság megörökítésében utolérhetetlen (Gondoljunk a Barbárok elbeszéléseire!)

* *

Kéziratom nyomdába kerülése után szereztem tudomást egy romániai kiadványról (Contribuții la istoria limbii romine literare in secolul al XIX-lea. București, 1956.), melyben két tanulmány is foglalkozik a mondat szerkezetek stilisztikai elemzésével. Hasonló módszerű elemzésbe torkollik Németh G. Béla irodalmi, esztétikai oldalról elemző, úttörő jellegű tanulmánya is. (A próza zeneiségének kérdéséhez, I. Oszt. Közl. XIII: 355. kk.)

ВОПРОСЫ СТИЛИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА (Писательское представление и высказывание)

Л. Бенке

По установлению автора между разными формами конструкции фразы и писательским высказыванием находится определенная связь. Значит разные способы конструкции фразы бросают свет на мировоззрение писателя. Конечно, эта связь не непосредственна и проста, а большей частью достаточно сложна. Для установления всеобщих правил требуется еще очень много исследований. Для изучения и систематизации связи между конструкцией фразы и мировоззрением, автор даёт пример на основании подробной анализа форм конструкции фраз одного писателя.

FRAGEN DER STILISTISCHEN ANALYSE DES SATZBAUS (SCHRIFTSTELLERISCHE GEDANKLICHE UMBILDUNG UND STELLUNGNAHME)

von

L. BENKŐ

Laut der Feststellung des Autors besteht ein gewisser Zusammenhang zwischen den verschiedenen Formen des Satzbaus und der Stellungnahme des Schriftstellers. Das heißt, die verschiedenen Arten des Satzbaus geben Aufschluß über die Weltanschauung des Schriftstellers. Natürlich ist dieser Zusammenhang kein direkter und einfacher, sondern meistens ein sehr komplizierter. Um gemeingültige Gesetzmäßigkeiten feststellen zu können, sind noch sehr viele Forschungen erforderlich. Der Autor gibt auf Grund eingehender Analyse der Satzbauformen eines Schriftstellers ein Beispiel für die Untersuchung, respektive Systematisierung des Zusammenhangs zwischen Satzkonstruktion und Weltanschauung.